

A vakok könyvtári ellátásának helyzete Magyarországon

Varju Zsuzsanna

A vakokkal való könyvtári foglalkozás nem tekint nagy múltra vissza, hiszen intézményes oktatásuk igénye is csak a múlt század első felében jelentkezett. Az oktatás feltételeinek megteremtésével, a különböző iskolák és érdekvédelmi szövetségek létrehozásával egyidejűleg kezdtek megszerveződni azok a könyvtárak is, ahol művelődési, olvasási lehetőséget biztosítottak a Szövetség tagjai számára.

A közművelődési könyvtárak és a vakok könyvtárai

Magyarországon a vakok könyvtári ellátása hagyományosan centralizált formában történik. A Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége (a továbbiakban: VGYOSZ) megalakulása óta alapfeladatának tekinti tagjainak művelődési lehetőségekhez juttatását, és a tanulásukhoz szükséges segédeszközök biztosítását. Céljait a speciálisan vakok számára készített dokumentumok előállításával, terjesztésével, illetve a dokumentumokat gyűjtő, megőrző és rendelkezésre bocsátó könyvtár fenntartásával és működtetésével éri el. A vakok könyvtári ellátása a Szövetség két alapkönyvtárára, a pontírást gyűjtő Braille Könyvtárra és az 1967 óta létező Hangoskönyvtárra, illetve a könyvtárak működéséhez dokumentumokat biztosító Stúdióra épül. A könyvtárak működtetésének anyagi fedezetét a VGYOSZ-nak biztosított költségvetési keret adja. E könyvtárak elsősorban a Szövetség tagjainak ellátásával törődnek, a szélesebb közönség számára korlátozottan nyilvánosak. Közvetlen munkakapcsolatban állnak a VGYOSZ megyei és városi központjaival, illetve a Vakok Intézetével.

Az 50-es években a vakok könyvekkel való ellátását – hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt – a központi feladatokat ellátó közművelődési könyvtárakban szervezték és hajtották végre.

1952-ben UNESCO-határozat mondta ki, hogy „A vakok minden könyvtári dokumentumhoz és szolgáltatáshoz ingyen juthatnak hozzá.” 1972-ben egy másik UNESCO kiáltvány már a következőképpen fogalmazott: „...a közművelődési könyvtár... szolgáltatásainak körét egyebek között hozzáférhetőségének javításával, gépi olvasási segédeszközökkel, öregbetűs és hangszalagra mondott könyvekkel, kórházi és szociá-

lis intézményi szolgálattal, valamint otthoni személyes ellátással terjesztheti ki azokra, akiknek erre a legnagyobb szükségük van.” Ugyanebben az évben az IFLA közművelődési könyvtári szekciójának ajánlása a közművelődési könyvtár feladatait mindössze azt jelölte meg, hogy tájékoztatást tudjon adni a vakok szervezeteiről és könyvtárainak szolgáltatásairól. 1977-ben az IFLA létrehozott egy speciális, kizárólag a vakokkal foglalkozó munkacsoportot, mely 1983-ban önálló szekcióvá vált. Az 1986-os IFLA normatívákban a vakok közművelődési könyvtári ellátását csak lehetőségként említik, a közművelődési könyvtáraknak továbbra is a közvetítő szerepét hangsúlyozzák. Jelenleg mind a hazai, mind a nemzetközi gyakorlatban hallgatólagosan elfogadott, hogy a vakok dokumentummal való ellátása elsődlegesen a számukra létrehozott könyvtáraknak, mint szakkönyvtáraknak a feladata, de a közművelődési könyvtárak alapfeladataik mellett figyelmet kell, hogy fordítsanak a környezetükben élő vakok igényeire is, s lehetőségük szerint gondoskodniuk kell az ő ellátásukról is.

A vakok hazai könyvtári ellátásának áttekintésekor különösen az alábbi három problémára érdemes odafigyelni:

- ♦ a vakok ellátására hivatott központi könyvtárak egyre nehezebben tudják feladataikat betölteni, munkájuk színvonalát megőrizni;
- ♦ az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ szerepe a vakok könyvtári ellátásában módosult;
- ♦ a közművelődési könyvtárak fenntartói és felügyeleti helyzetének megváltozása következtében működésük és fennmaradásuk elemi feltételei is alig biztosíthatók, ennek következtében szolgáltatásaik felülvizsgálatára kényszerülnek.

A következőkben tekintsük át részletesebben ezeket a problémaköröket.

A vakok központi könyvtári intézményei

A VGYOSZ könyvtárai – a Braille Könyvtár, a Hangoskönyvtár és a Stúdió – egyre súlyosabb anyagi gondokkal küzdenek, finanszírozási és technikai feltételei nincsenek kellő mértékben biztosítva a hatékony működéshez, s ráadásul dokumentumbázisuk fejlesztését is mind nehe-

zebben tudják megoldani. Mivel a közművelődési könyvtárak hangoskönyv-gyűjteményei a Stúdió tevékenységére és a Hangoskönyvtár anyagára épülnek, a problémák szükségszerűen azonnal jelentkeznek a városi és megyei könyvtárakban is.

A könyvtárhasználati statisztikák adatai alapján a Szövetség tagjainak mintegy 40%-a rendszeres használója a VGYOSZ könyvtárainak, ami a közművelődési könyvtárak adataival való összevetésben szép eredménynek tekinthető. A könyvtárhasználók kb. egyharmada vidéki. Az adatok becsült volta abból ered, hogy jelenleg nincsen pontos kimutatás arról, hogy hazánkban hány látáskárosult él, az általános és az egészségügyi statisztikák ugyancsak hozzávetőleges adatokra támaszkodhatnak – miként a Szövetség maga is; ezek alapján mondható, hogy Magyarországon kb. 30 000-re tehető a látássérültek száma.

A Braille Könyvtár

A Braille Könyvtár állománya közel 700 mű, ami összességében kb. 5000 kötet. A könyvtár hivatalos kapcsolatot a közművelődési könyvtárakkal nem tart fenn, dokumentumait kizárólag a Szövetség tagjai számára kölcsönzi. A könyvek helybeni használatára igény volna, férőhely viszont nincs.

Az állomány gyarapítása ma is kézi másolással, a Picht géppel történik, aminek következtében egy pontírasos mű egy példányban és hosszú idő alatt készül el. Egy mű előállítására ma önköltségi áron 70-80 000 Ft körül van. Az átfutási idő rendkívül hosszú. Az adaptált művek a világirodalomban kánonná vált klasszikusok közül kerülnek ki. A lassú, egypéldányos és drága másolás következménye, hogy a könyvtár állománya alig gyarapszik, ugyanakkor az elhasználódás miatt a törlések száma magas. A braille könyvek használata és tárolása – terjedelmük és súlyuk miatt – nehézkes. A szöveggel való személyes kapcsolatot ugyanakkor ez a mód képes elsősorban biztosítani, s tanulásra és a szöveg szuverén értelmezésére is alkalmasabb, mint az egyéb adaptációs megoldások. Felolvasásnál például a szöveget olvasó személy óhatatlanul belecsempészi saját értelmezését, habitusát is. Ez természetesen nem feltétlenül negatívum, de kétségkívül figyelembe veendő tény. A pontíra-

sos könyvek mellett használhatók lehetnének még a rendkívül drága technikai eszközök is, mint pl. a Kurzweil- vagy az OPTACON-készülék, melyek a síkírást szöveget miniszámítógép segítségével hanggá vagy taktilisan is érzékelhető formára alakítják át. Jelenleg braille dokumentumok csupán a Vakok Általános Iskolája szigorúan belső használatú háziinyomdájában, valamint a VGYOSZ-ban készülnek, kizárólag a Szövetség tagjainak könyvtári használatára, kereskedelmi forgalomba nem kerülhetnek. A braille könyvek számítógépen történő előállításához – ami magas példányszámot és rövid átfutási időt tenné lehetővé – a szellemi feltételek adottak, hiányzik viszont egyrészt a technikai háttér, a gépi eszközrendszer, másrészt pedig a fizetőképes felvevőpiac. Számítógépes előállítást mindössze a *Vakok Világa* c. folyóirat megjelentetésénél tudnak alkalmazni, hiszen egy időszaki kiadványnál a gyorsaság és a magas példányszámigény egyaránt jelentkezik. A közművelődési könyvtárak részéről a braille könyvek iránt nincs érdeklődés. Feltehetőleg azért, mert olvasóik sem jeleztek ilyen igényeket, felmerülhetnek állománykezelési nehézségek is, de nem elhanyagolható az sem, hogy tudomást sem lehet szerezni a rendelkezésre álló pontírástos dokumentumokról a VGYOSZ könyvtárának zárt jellege miatt. Az érdeklődők helyben tájékozódhatnak a könyvtár katalógusából. Magánszemélyek a dokumentumok magas ára és helyigényes tárolása miatt nem gondolhatnak braille könyvek beszerzésére.

Hangoskönyvtár és Stúdió

A Hangoskönyvtár és a Stúdió 1967 óta működik. A könyvtár állománya 1995. október 31-én 1853 tétel volt, az éves gyarapodás kb. 90-100 cím. 1995 végéig egy hangoskönyv maximum hat, 1996 elejétől általában négy példányban készül el. Az állomány tartalmi megosztására a szépirodalom túlsúlya a jellemző, a feldolgozandó művek kiválasztásakor erős szűrést kell alkalmazni. A hangosításra szánt műveket a Könyvkielölő Bizottság választja ki az éves könyvtermésből. A bizottság tagjai könyvtárosok, tanárok és a szövetség szakemberei. A könyvek kiválasztása ennek következtében egyoldalú, noha megpróbálják a használók egyéni igényeit is figyelembe

venni. Az igényeket az olvasószolgálati munka során, az olvasókkal folytatott beszélgetéseken keresztül gyűjtik össze, mint ahogy az állományra, a feldolgozás minőségére, a szolgáltatások minősítésére és a felolvasás kritériumaira vonatkozó információkat is többnyire is így szerzik. Természetesen ezek a visszajelzések csak az aktív könyvtárhasználóktól származnak, a könyvtárat valamilyen okból látogatók véleményét nem kutatják. Ennek legfőbb oka az, hogy egy átfogó, részletes olvasásvizsgálat lefolytatására a VGYOSZ-nak még nem volt módja – igaz, igénye sem nagyon.

A hangosításra történő kiválasztás nemcsak a könyvek esetében jelent gondot. A *Lapról Hangra* című hangosfolyóirat szerkesztésénél egyrészt gondot jelent az időszaki kiadványok rendkívül magas száma, másrészt pedig az, hogy szem előtt kell tartani, hogy az átvett írások közérdekűek legyenek és a politikai nézeteket is arányosan és korrekten képviseljék.

Bár az éves gyarapodás nem túl jelentős, mivel egy-egy mű csak több kazettán fér el, a könyvtár jelentős férőhelyhiánnyal küzd. A három évvel ezelőtt kialakított mozgólépcső-rendszer csak átmenetileg segített a gondokon.

A Hangoskönyvtár állományáról nyomtatott füzetkatalógus készült, melyhez évente kiegészítő füzeteket csatolnak az új gyarapodásról. A katalógus leírásai erősen egyszerűsítettek – a szerzőt, a címet, a felolvasó nevét, a kazetták számát és a raktári számot tartalmazzák. Tervezik egy új, rövid annotációt is tartalmazó katalógus elkészítését. Ez már az egész állományt egységes szerkezetben, a jelenleginél részletesebb ismertetővel ellátva mutatja majd be. A katalógus elkészítését megkönnyíti, hogy az állományadatok naprakészen számítógépes adatbázisban kereshetők. Az új katalógus viszont valószínűleg csak belső használatra készülhet majd el – ennek oka, hogy nemcsak síkírást, hanem braille változatban is rendelkezésre kívánják bocsátani, ez pedig mind a terjedelmet, mind az előállítási költségeket erősen megduzzasztja. A megjelenés formájáról a cikk írásakor még nem született meg a döntés, jó lenne a síkírástos formát szélesebb körben elérhetővé tenni – ez a közművelődési könyvtárak számára is lehetővé tenné a kínálat áttekintését, ennek alapján pedig a rendeléseket.

Komoly gondot jelent, hogy a stúdió berendezései a folyamatos igénybevétel következtében

elhasználódtak, s pótlásukra nincsenek biztosítva az anyagiak. A berendezések 1986-ban a Soros Alapítvány támogatásából kerültek a könyvtárba, s az akkor beszerezhető legkorszerűbb technikát képviselték. A támogatás jóvoltából két felvevő stúdióhoz és egy egyszerre 30 kazetta másolását lehetővé tevő berendezéshez jutottak. Mivel itt készül a hangosfolyóirat is, a Stúdió kevéssé felvétel készítésére képes az állandó üzemelés és a két felvevőhely ellenére. A felolvasók díjazására szolgáló keret is szűkös, jóllehet többségük ellenszolgáltatás nélkül vállalja a munkát.

Folyamatos munkát jelent a stúdió számára a hangoskönyvkészítés első korszakából származó hangszalagok korszerű hordozókra való másolása is. 1994-ben kb. 26 000 kazettát tudtak lemásolni. Ennek fele került a könyvtárba, másik felét a középiskolás diákok számára készített, tankönyv jellegű dokumentumok alkották. Sajnálatos, hogy a tankönyvellátás a Hangoskönyvtár gyűjtemény-fejlesztésének rovására valósítható meg, ennek ellenére nem lehet feladni a diákok ellátását, mivel jelenleg ez az egyetlen lehetőség arra, hogy a vak tanulók hozzájuthassanak a tanulásukhoz szükséges anyagokhoz. Az általános iskola esetében, mivel ez az oktatás centralizált keretek között, a Vakok Általános Iskolájában történik, nincs különösebb gond: a házi braille nyomda képes előállítani a tiflopedagógia dokumentumait. A középiskolába került diákok viszont szétszóródtak, már nem speciálisan számukra fenntartott intézményekben tanulnak. Ezeknek a középiskoláknak majd' mindegyike eltérő tankönyveket használ, melyeknek hangos vagy braille formájú előállítására elvileg a vonatkozó szaktárca, gyakorlatilag a Szövetség feladata lett. Gondot jelent a feldolgozandó könyvekre vonatkozó igények felmérése is. A felsőfokú tanulmányokat végzők számára sem tankönyv, sem jegyzetanyag nincs elegendőre.

A hangoskönyvek – tankönyvek és más művek – előállításával kapcsolatban tisztázandók a szerzői jogi kérdések. A Hangoskönyvtár és a Szerzői Jogvédő Hivatal közötti hallgatóságos megállapodás értelmében jelenleg nem fizetnek jogdíjat, viszont az elkészült hangoskönyveket kereskedelmi forgalomba nem bocsáthatják, terjesztésüket is kizárólag könyvtári úton valósíthatják meg, a könyvek pedig végig szövetségi tulajdonban maradnak. Ennek megfelelően magánszemélyeknek nem másolhatnak belőlük, viszont közművelődési könyvtárak számára, szigorúan

könyvtári célokra, önköltségi áron (70 Ft/kazetta) igen.

A hangoskönyvek előállításának egyetlen hazai bázisa 1995 végén a Hangoskönyvtár és a Stúdió, ahol a felvételek a szociális ellátás részeként készülnek. Az üzleti célú előállítás feltehetőleg nem lenne kifizetődő, ezért vállalkozó sem akad rá. Külföldi tapasztalatok alapján tudható, hogy nemcsak a látáskárosultak, hanem a funkcionális analfabéták, a háziasszonyok, (pl. a házimunka végzése mellett), vagy az elfoglalt üzletemberek (utazás közben, autórádió), továbbá a dyslexiások is szívesen hallgatnak hangoskönyveket.

Az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ szerepe a vakok könyvtári ellátásában

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Könyvtári Koordinációs Osztálya koordináló szerepet töltött be a közművelődési könyvtárak és a VGYOSZ könyvtárjai között, szakmai, módszertani segítséget adott, összehangolta és támogatta a könyvtárak hangoskönyv-gyűjtemény-nyel kapcsolatos tevékenységét. A hangoskönyvrendelések összegyűjtését több mint 10 éve az OSZK KMK végzi. A Hangoskönyvtár állományából alkalmanként 50-100 címet tartalmazó jegyzékről rendelhetek a közművelődési könyvtárak. Az utolsó megrendelő jegyzéket 1995 szeptemberében küldték el valamennyi megyei és városi könyvtár számára. A jegyzék egyébként a Hangoskönyvtár teljes állományát tartalmazza. A megyei és városi könyvtárak körül 20 élt a gyarapítás lehetőségével. Az igények összesítését és továbbítását a Stúdióhoz a KMK végezte. Mára ez a koordináló szerepkör megszűnt. A könyvtárak ez irányú szükségleteikkel és problémáikkal magukra maradtak, ami önmagában még nem volna baj, elvégre jórészt az életképesebb intézmények tettek eddig is valamit a vakok könyvtári ellátásáért. A gond az, hogy jelenleg nincs egy olyan központi intézmény, amely teljességében át tudná tekinteni az országban folyó tevékenységet, amely a hangoskönyvekről központi leltéreljegyzéket jelentetne meg, vagy forrástájékoztatót végezne. Ennek következtében az egyes könyvtárak egymással párhuzamosan dolgoznak. Az utóbbi két-három évben a könyvtárak

egyéni megrendelőként is jelentkezhetnek a Hangoskönyvtárnál – ez egyben azt is jelenti, hogy az eddigi közvetett kapcsolat helyett most személyes, közvetlen kapcsolatok létrejöttéről beszélhetünk; ez egyenes következménye az egész könyvtárügyben megfigyelhető decentralizálódási tendenciának.

A közművelődési könyvtárak szerepe a vakok ellátásában

A piaccgazdaságra való áttérés következtében megszűnt a közművelődési könyvtáraknak addig biztonságot nyújtó, központi, állami finanszírozása. A továbbiakban az önkormányzatok által biztosított költségvetésből kell gazdálkodniuk, ami megnehezíti még az alapfeladatok ellátását is, s a hagyományosnak tekintett könyvtári dokumentumok beszerzését is erősen korlátozza. Sok helyen létszámleépítéseket kellett végrehajtani, aminek következménye, hogy nagyjából változatlan mennyiségű feladat ellátása hárul a csökkentett létszámú személyzetre. Emiatt több könyvtárban újra át kellett gondolni, mennyire lehet a hátrányos helyzetű olvasók ellátását szolgáló feladatokat vállalni. Helyi szolgáltatás lehet a vakok számára hangoskönyvek beszerzése, akár könyvtárközi kölcsönzés útján is, vagy házi felvételek készítése stb.

Napjainkban, amikor a könyvtárak jó részének a pusztá fennmaradása vált kétségessé, fontos kérdés, hogy tudják-e, s merik-e vállalni a vakok szolgálatát, hiszen ők az aktív könyvtárhasználóknak csak csekély hányadát alkotják. A kisebb városi könyvtárak valószínűleg ez irányú tevékenységük beszűkítésével, a szélesebb olvasóközönség igényeihez való igazodással próbálnak fennmaradni, a nagyobb könyvtárak viszont, ha változtalanul be akarják tölteni kulturális szerepüket, szolgáltatásaik szélesítésével, de legalábbis a meglévők megtartásával kell, hogy működjenek.

A vakok ellátásának helye a magyar könyvtárügyben

Magyarországon a hátrányos helyzetű olvasói rétegekkel a hetvenes évek közepétől kezd-

tek szervezeten foglalkozni. A könyvtárak tevékenysége a központi könyvtárak, illetve intézmények szolgáltatásainak közvetítésére, az arról való tájékoztatásra, szórványosan klubfoglalkozások, rendezvények, előadások szervezésére irányult. Az érdemi ellátást gátolta a speciális dokumentumok beszerzési nehézsége. 1983-ban a KMK a VGYOSZ Hangoskönyvtárával közösen kidolgozta a hangoskönyvek gyűjtésének és terjesztésének programját a közművelődési könyvtárak számára. A program lényege az volt, hogy a Hangoskönyvtár állományát és a Stúdió tevékenységét a közművelődési könyvtárak előtt ismertté kell tenni, s ösztönözni kell a könyvtárakat saját hangoskönyv-gyűjtemények létrehozására. Az előbb már szó volt arról, hogy a Hangoskönyvtár jegyzékei alapján a KMK Koordinációs Osztálya szervezésében lehetőség volt a hangoskönyvek önköltségi áron való megrendelésére. Ez a lehetőség napjainkban is létezik, de központi közvetítés nélkül. Az állomány áttekintésére a Hangoskönyvtárban a számítógépes nyilvántartás, vagy az előzetesen beszerzett, nyomtatott katalógus alapján van lehetőség.

A nyolcvanas évek közepétől a vakok ellátásával foglalkozó írások egybehangzóan említik a hangoskönyvek közművelődési könyvtári gyűjtését. Megyei és városi könyvtárak számolnak be hangoskönyv-gyűjtemények létrehozásáról, illetve ezekre alapuló új szolgáltatások bevezetéséről. A könyvtárak a következő feladatokat vállalták: gyűjtemények létrehozása, propagálása, hangoskönyvek kölcsönzése, postán keresztül is, hangos-folyóiratokra előfizetés, illetve ezek helybeni használatának biztosítása, olvasói klubok létrehozása, technikai eszközök kölcsönzése, házi stúdiókban saját felvételek készítése, sokszorozása, továbbá a hangzó dokumentumok házhoz szállítása. Fontos kérdés, hogy a könyvtárak ezeket a szolgáltatásaikat milyen feltételekhez kötik, illetve milyen szakais használói kör számára teszik elérhetővé, tehát milyen szempontok alapján válogatnak olvasóik között, hiszen a hangoskönyvek nemcsak a vakok, hanem az öregek vagy bármilyen más okból – dyslexia pl. – olvasni nem, vagy nehezen tudók számára is használható források. A hangoskönyvek gyűjtése és közreadása a könyvtári feladatok része lehet. Könyvtári gyűjteménybe való beillesztésük is természetesen megtörténhet, hiszen a hetvenes évektől a könyvtári gyűjtemények teljes jogú tagjai lettek az auditív és audiovizuális dokumentu-

mok is, kezelésük, tárolásuk, feldolgozásuk, közreadásuk módszertanilag kidolgozott. *Skaliczki Judit* a hangoskönyvek magyarországi megjelenése kapcsán írta, hogy megteremtődtek a feltételei annak, hogy Magyarország is belépjen a fejlett könyvtárúggal rendelkező azon országok közé, ahol a közművelődési könyvtárak látják el a vak olvasókat könyvekkel, a könyvtári hálózat keretében. Az említett cikk keletkezésekor, 1987-ben a Soros programnak és a KMK tevékenységének köszönhetően az amúgy hangzó anyagot is gyűjtő könyvtárak mindegyike rendelkezett már kisebb-nagyobb hangoskönyv-gyűjteménnyel. A szép eredmények ellenére ezek a szolgáltatások nem váltak széles körben elfogadottá, s a dokumentumbázis is számos kívánnivalót hagy maga után, különösen a feldolgozott művek mennyiségét és műfaji megoszlását illetően. (Pl. a szépirodalom abszolút többségben van az ismeretterjesztő művekkel szemben, s a tudományos igényű munkák meg sem jelennek.)

Olvasmányok és igények

A szakirodalomban több szerző (pl. *Sipos Csabáné*) véleménye szerint a vakok és csökentlátók olvasói igény szintjének könyvtárakban jelentkező megoszlása a látókéhoz hasonló. Természetes ugyanakkor, hogy nem lehet a magyar könyvtermés egészét közreadni hangzó anyag formájában, tehát erőteljes szűrés kell tartalmi és minőségi szempontból egyaránt, valamint a várható érdeklődés szem előtt tartásával. A szakirodalomban ugyanakkor nem érhető tetten, hogy a vakok olvasmányigényeivel, olvasási szokásaival kapcsolatban végeztek volna eddig vizsgálatot. Mindössze egy, 1988-ban készített főiskolai szakdolgozat foglalkozott a vakok információszerezésének módjaival, tehát az informálódás „technikai” oldalával, de ez is erősen népművelő-szociológiai aspektusból. (Nyugat-Európában, Skandináviában és Észak-Amerikában gyakorta végeznek ilyen vizsgálatokat.) Ez a hiányosság nálunk annál inkább szembetűnő, mert a különböző rétegeket megcélzó olvasásvizsgálatoknak nagy hagyományai vannak Magyarországon. S ahhoz, hogy a könyvtár azt tudja nyújtani vak használóinak is, amire szükségük van, elengedhetetlen annak ismerete, hogy ők maguk mit vár-

nak el a könyvtártól, milyen igényeik lennének vele szemben.

Egy sikertelen olvasásvizsgálat tanulságai

E hiányérzetten felbuzdulva elhatároztam, hogy szakdolgozóként magam végzek el egy felmérést, melynek keretében a vakokat és a gyengénlátókat szándékoztam megkérdezni annak érdekében, hogy a közművelődési könyvtárak előtt álló feladatokhoz ötleteket nyerhessünk. Az 1993 őszétől 1994 tavaszáig folytatott vizsgálatot nem sikerült szándékaim szerint megvalósítani – valószínűleg akkori státuszom mellett az is közrejátszott a kudarcban, hogy egymagam akartam egy több embert kívánó feladatot megoldani; de talán a negatív tapasztalatok is szolgálhatnak némi tanulsággal.

118 fős mintasokaságot szándékoztam kérdőíves módszerrel megkérdezni, a könyvtárak és a könyvtárosok közvetítésével. A vakok életkorbeli, iskolázottsági, foglalkoztatási és egészségügyi (a látássérültség mértéke) megoszlásában igyekeztem a valós arányokat tükröztetni. Az 1993 októberében a szombathelyi megyei könyvtárnak, a tapolcai városi könyvtárnak, a VGYOSZ könyvtárainak, majd valamivel később a veszprémi megyei könyvtárnak megküldött kérdőívek közül a megadott határidőig, 1994. január 31-ig összesen 8 kitöltött kérdőív érkezett vissza. Személyes ismeretségem révén még egy szombathelyi kérdőívhez hozzájutottam, bár a válaszadó nem volt könyvtári tag. Összesen 9 kérdőív állt rendelkezésemre. Sajnos, a VGYOSZ könyvtárainból egyetlen kérdőív sem érkezett vissza, jöhetnek rájuk számítottam a legjobban, mivel az előzetes megbeszéléseink erre feljogosítottak. A visszajelzések hiánya felveti a kérdést, hogy a megkérdezettek érdektelenségéről volt-e szó, vagy a kérdéseim iránt voltak bizalmatlanok. Remélem, az utóbbira kell gondolnunk... Bizonyára célszerűbb lett volna a kérdőíves módszer helyett az interjúút választani – ez viszont csak több kérdésőbiztos bevonásával, jobb szervezethez és intézményi háttérrel lett volna kivitelezhető.

A vizsgálathoz összeállított kérdőívben szereplő 25 kérdésben a következő témakörök szerepeltek: a megkérdezett személyére – a látássérültség fokára, az iskolai végzettségre, az életkorra stb. – vonatkozó kérdések; az olvasmányok

szerepe életében, kedvelt információforrásai, olvasmányai, ez utóbbiak beszerzési lehetőségei, kapcsolata a könyvtárakkal s igényei a könyvtárral szemben, olvasói ízlésvilága, szakirodalmi érdeklődése, s ennek kielégíthetősége stb.

A válaszolók közül 5 férfi, 4 nő, koruk 25 évestől 84 évesig terjedő, foglalkozásuk szerint 3 rokkant nyugdíjas, 3 értelmiségi, 3 manuális tevékenységet végzőnek jelölte meg magát. Iskolai végzettséget tekintve 3 végzett 8 általánost, 3 szakközépiskolát, 2 érettségizett, 1 felsőfokú végzettséget szerzett.

A beérkezett válaszokból sajnos, semmiféle általánosítható érvényű következtetést nem lehet levonni, de azért érdekességképpen szerepeljen itt néhány a reagálások közül. A kilenc válaszoló által leggyakrabban használt dokumentumtípus a hangzó dokumentum. Legfontosabb eszközként a rádiót nevezték meg, illetve kiegészítőként a családi, baráti felolvasást. A dokumentumhasználat indoklása: a hangzó anyag használata kényelmesebb, mint a braille, s a számukra szükséges művek többsége is csak ilyen formában érhető el.

A könyvtár szó jelentése azonos az átlagember könyvtárképével: olvasás, segítőtárs, információk, ismeretek tárháza, kikapcsolódás, szórakozás, önképzés, valaha rengeteget jelentett, mára csak hangoskönyveket, egy esetben semmit nem jelentett a válaszadónak.

A megkérdezettek közül 5 megyei könyvtárnak tagja, 3 városi könyvtár tagja, 1 nem volt tagja közművelődési könyvtárnak. A Hangoskönyvtár szolgáltatásait mindannyian rendszeresen igénybe vették. A könyvtári szolgáltatások közül leggyakrabban a könyvtárközi kölcsönzést vették igénybe. Ez abból is következik, hogy a vakok könyvtári ellátását kezdettől fogva központi úton próbálták megvalósítani, így a távkapcsolatok természetesen adódtak. A közművelődési könyvtárat alkalmasnak találják ellátásukra, de szeretnék, ha bővítenék az állományt, pl. cserkapcsolatokkal, egymás hangzó anyagainak másolásával. Egyetértettek abban a válaszolók, hogy a központi könyvtárakat kellene erősebben fejleszteni, mert ezzel a lépéssel a vidéki könyvtári ellátást is javítani lehetne. Javasolták braille folyóiratok járatását is, de érdekes, hogy braille könyvek gyűjtését nem említették.

A könyvtárban végzett tevékenységként nyolcan a kölcsönzést jelölték meg, heten a könyvtárossal való beszélgetést is fontosnak tartották;

gyakorinak mondható, hogy kazettát, lemezt másoltatnak (hét fő), braille folyóiratot olvas kettő, barátaival beszélget két fő, böngészget, válogat egy fő, tanul egy fő.

A kedvelt, rendszeresen olvasott periodikumra vonatkozó kérdésre mindenki megemlítette az *RTV-Újság* hangos változatát és a *Lapról Hangra* című folyóiratot. A felolvasással ismert lapok címei széles skálán mozognak, a helyi újságoktól a tudományos szaklapokig. Az információszerzés fő forrása a közszolgálati média. A könyvtárak, mint információforrásra ketten hivatkoznak (ez is jelzi, hogy amint az átlagembernél, úgy a vakoknál sem ez a könyvtár szinonímája – sajnos); ugyanők szakmai tájékozódásuk forrásául is megjelölték a könyvtárat. A többiek szakmai tájékozódásában a családtagok, barátok felolvasása a legfontosabb – összefüggésben azzal, hogy a szakirodalomnak sem braille, sem pedig hangos változata nincs –, ezt követi a rádió, végül a hangzó dokumentumok. Nagyon jó, hogy az olvasást mindannyian életük fontos részeként említették. A kedvelt témák, szerzők és műfajok felsorolása még ilyen csekély számú válasz esetében is sokszínű lett.

A VGYOSZ kiadványai közül a legnépszerűbb az *RTV Újság* volt, ezt követte a *Vakok Világa*, majd az *Irodalmi Élet*. A lapok színvonalával többségükben elégedettek voltak, ketten jelezték, hogy az átfutási időt csökkenteni kellene.

A megkérdezettek közül ketten szívesen csatlakoznának klubokhoz, vagy készítenének braille könyveket – ez felveti, hogy a dokumentumellátásban talán intenzívebben lehetne építeni magukra a látáskárosultakra. Hárman kifejezték igényüket további, az igényeik felderítését szolgáló felmérések iránt.

Teendők, némi maximalizmussal

Bartos Éva 1987-ben készített összefoglalását alapul véve, napjaink problémáival kiegészítve, a közművelődési könyvtárakra a vakok ellátásában a következő feladatok várnak:

- ♦ Ellátó rendszerek szervezése országos jelleggel. Ez a feladat talán korszerűtlennek tűnik ma, amikor a hagyományos értelemben vett hálózati rendszer felbomlásának, átalakulásának vagyunk tanúi. A dokumentumanyag speciális volta miatt

hatékony és színvonalas ellátást egyetlen könyvtár gyűjteményére alapozva nem lehet megvalósítani. Ez felveti a centralizáció - decentralizáció kérdését. A külföldi szakirodalom a feladatok és rendszerek decentralizációjáról beszél. Addig azonban, amíg egy régiókat átfogó, a résztvevők által egyenrangúan igénybe vehető, integrált könyvtári rendszer és hálózat létrejöttének csak az elvi lehetősége van meg, elengedhetetlen a régi, többé-kevésbé bevált koordinációs központok működtetése annak érdekében, hogy egymás tevékenységéről tájékozódni lehessen, hogy az információk mindenki számára korlátlanul hozzáférhetők és megbízhatók legyenek.

- A VGYOSZ könyvtáraival a kapcsolatok további bővítése ugyancsak fontos feladat. Szükséges lenne ez azért is, mert ennek hiányában a könyvtárak csupán feltételezéseikre hagyatkozva kénytelenek kísérletezni az ellátás módozataival, holott sokkal eredményesebb és mindkét részről kifizetődőbb is lenne, ha a könyvtárak pontosan megfogalmazott és körülhatárolt igények, a kínálat és a kívánások pontos ismerete alapján tevékenykedhetnének. Ha a jelenleg élő kapcsolatokat a VGYOSZ könyvtárak és a közművelődési könyvtárak között megnézzük, azt tapasztalhatjuk, hogy a kapcsolat többnyire a közművelődési könyvtár kezdeményezésére jött létre, és aktív érdeklődésének hatására maradt fenn. Magyaríthatja ezt az a történelmi sajátosság, mely a könyvtárak kialakulásában és a fejlődésében figyelhető meg: a vakok könyvtárai létrejöttek óta önállóan, a nyilvános könyvtárak ügyeitől elszigetelten működnek; ugyanakkor a közművelődési könyvtárak számára az együttműködés – akár formálisan, irányítottan, vagy spontán módon jött létre – magától értetődő, természetes dolog. A közművelődési könyvtári gondolkodás számára régtől tudott, hogy a magas szintű, minden igényt kielégítő ellátás csak saját dokumentumbázisra hagyatkozva nem valósítható meg; a vakok könyvtárai viszont jelenleg is abban a szellemben tevékenykednek, mely szerint a kapcsolat a más területe-

ken működő könyvtárakkal jó, ha van, de nem nélkülözhetetlen, ezért nem kezdeményezik a kapcsolatok kiépítését.

- Fontos lenne a vakok számára ajánlható szolgáltatások fejlesztése, beleértve a meglévők fenntartását is. Ennek megfelelően szükséges a hangoskönyv-gyűjtemények fenntartása és bővítése, illetve propagálása. Amennyiben kialakulna egy kétirányú információcsere a VGYOSZ könyvtárai és a közművelődési könyvtárak között, talán nem lenne utópia az a feltételezés, hogy létrejöhetne olyan két- és többirányú munkakapcsolat, melynek következtében a VGYOSZ könyvtáaira jelenleg nehezedő teher – amit a fővárosi és a vidéki olvasók ellátása jelent – megszüntethető lenne. Jelenleg a vidéki olvasók legnagyobb hányada is a Hangoskönyvtárhoz fordul olvasmányigényeivel – holott lehet, hogy a helyi könyvtárak is alkalmasak ellátásukra. Természetesen ehhez a kínálat bővítésére volna szükség, hiszen a közművelődési könyvtárak hangoskönyv gyűjteményei meglehetősen szegényesek.
- Lényeges a vak használói réteget támogató olvasószolgálat kialakítása, működtetése, az olvasók igényeinek tanulmányozása, erre alapozva a megfelelő olvasmányok beszerzése. A helyi igények és a könyvtárhasználók rendszeres megkeresése mellett nem elhanyagolható azoknak a megkeresése sem, akik nem tagjai a könyvtárnak, nem veszik igénybe szolgáltatásait. A kérdés éppen az, hogy azért nem, mert nem ismerik azokat, vagy azért nem, mert nem tartják kielégítőnek.

Az olvasókkal való csoportos foglalkozás, a célzott egyéni beszélgetések a vak használók esetében kiemelt szerepet kell, hogy kapjanak. Ennek fontosságát nem kell külön hangsúlyozni – olvasószolgálati közhely, hogy megfelelő személyes kontaktusra alapozva lehet csak a könyvtár alapfeladatait hatékonyan ellátni.

- A hátrányos helyzetűekkel való foglalkozás elméleti-módszertani alapjainak kidolgozása, kutatási-fejlesztési feladatok, képzés. Ezt a várható fejlődési periódust igényes elméleti-módszertani munkának kell megalapoznia, amihez rendszeres és

összefogott kutatásokra lenne szükség. Az egyes rétegek ellátására specializálódott könyvtárakat kutatóműhelyekként kellene kezelni, eredményeiket minden könyvtár számára elérhető fórumokon kell közölni. A könyvtárosképzés tananyagában hangsúlyosabban kellene foglalkozni a hátrányos helyzetűek ellátásával, az olvasószolgálati munka pszichológiai kérdéseivel, különösen pedig a tanultak szakmai gyakorlatokon, műhelymunkákon való elmélyítésére volna szükség.

Összegzés

A vakok és gyengénlátók könyvtári ellátása a gyakorlatban felemás képet mutat. A közművelődési könyvtárak dicséretes erőfeszítéseket tesznek a körzetükben élő hátrányos helyzetű emberek ellátására, speciális szolgáltatások kialakítására és fenntartására. A könyvtárak és a VGYOSZ könyvtárai közötti kapcsolat koordinációjának gyengülése az aktív munkakapcsolatok lehetőségének további csökkenését eredményezi. Az olvasói igények és szokások hiányos ismerete nehezíti az olvasóközpontú ellátási és szolgáltatási módszerek kidolgozását. Tervszerű, nagy hatósugarú, jól szervezett vizsgálat végrehajtására volna szükség, melynek eredménye a dokumentumelőállításról kezdve a gyűjteményszervezésen át a közvetlen olvasószolgálati munkáig, minden munkaterületen hasznosítható volna.

Irodalom

1. AMBRÓZY Denise: Olvasó gépek. In: Delta, 1987. 10.sz. 15-17.p.
2. BARTOS Éva: A hátrányos helyzetűek ellátásának magyarországi tapasztalatai. In: Csongrád Megyei Könyvtáros, 1987. 1-2.sz. 24-26.p.
3. BELL, Lorna J.: The large print books and its reader. London, Library Association, 1980.
4. CRADDOCK, Peter: The public library and blind people: A survey and review of current practice. London, British Library, 1985.
5. CSALAY András: A vakok olvasási lehetőségei. In: Könyvtáros, 1988. 7.sz. 396-400.p.
6. FIDDER, H.: A vakok könyvtárai az információrobbanás korában. In: Csongrád Megyei Könyvtáros, 1987. 1-2.sz. 27-28.p.
7. HEIDTMANN, Horst: Lass Lesen! - Literaturträger in Öffentlichen Bibliotheken. In: Buch und Bibliothek, 1994. 2. sz. 140-149.p.
8. Az IFLA irányelvei a közművelődési könyvtárak számára. Összeáll. Arthur Jones. Bp. OSZK-KMK, 1987. 25-26.p.
9. KŐHEGYI István: A dokumentumok használatának és az információ szerzésének egymástól eltérő módjai vakok körében. (Szakdolgozat.) SZOT Központi Iskola, 1988.
10. A közművelődési könyvtári ellátás. Irányelvek a távlati fejlesztéshez. Bp. OSZK-KMK, 1973.
11. LEACH, Allan W.: Section of Libraries for the Blind, International Federation of Library. In: International Yearbook of Library Service for Blind and Physically Handicapped Individuals. 1993. Comp. by Friends of Libraries for Blind and Physically Handicapped Individuals in North America, Inc. München, New Providence, London, Paris, 1993. 85-91.p.
12. SCHARMANN, Ute: Medien für Blinde und Sehbehinderte. In: Buch und Bibliothek, 1991. 3.sz. 241-246.p.
13. SIPOS Csabáné: Hangoskönyvek a megyei könyvtárban = Somogyi Könyvtárak, 1989. 1.sz. 34.p.
14. SKALICZKI Judit: Vakok, könyvek, könyvtárak. In: Könyvtári Figyelő, 1987. 5.sz. 552-553.p.
15. SKALICZKI Judit: A közművelődési könyvtárak hangoskönyvtári szolgáltatásai Magyarországon. In: Könyvtáros, 1987. 2.sz. 60-62.p.